

УДК 371.32:82.09

ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ Ф.КАФКИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Остапенко Л.М.

Стаття присвячена проблемам вивчення творчості Ф.Кафки у шкільному курсі зарубіжної літератури та пошуку цілісного відтворення постаті письменника в естетичному контексті модернізму.

Ключові слова: естетика модернізму, презентація творчої постаті.

Статья посвящена проблемам изучения творчества Ф.Кафки в школьном курсе зарубежной литературы и пошуку целостного воссоздания творческой личности писателя в эстетическом контексте модернизма.

Ключевые слова: эстетика модернизма, презентация творческой личности.

The article reveals the problems of F.Kafka's works study in the school foreign literature course and the quest of writer's presentation in the modern aesthetical context.

Key words: modern aesthetic, writer's presentation.

“Писати – як форма молитви”.
Ф. Кафка

Відтоді, як новела Ф.Кафки “Перевтілення” була введена в шкільний курс зарубіжної літератури, вітчизняні науковці й методисти не оминають її своєю увагою: досі пропонуються різні підходи, методи, погляди щодо вивчення творчості Кафки. Та з огляду на суперечливість тлумачень репрезентація спадку письменника у школі досі залишається доволі непростою. Тож є потреба оглянути запропоновані концепції й окреслити коло проблем, які слід вирішити.

Ще Сьюзен Зонтаг в есе “Проти інтерпретації” вказувала на те, що інтерпретатори Кафки поділяються на 3 армії: на тих, хто вбачає у ньому творця соціальної алегорії, на тих, хто розглядає його тексти як релігійні притчі, і тих, хто вдається до психоаналітичних тлумачень його творчості.

Однак простором для роздумів вітчизняних фахівців зазвичай стає соціальний аспект проблематики творів Кафки і, зокрема, проблеми самотності, відчуження і знеособлення людини в новелі “Перевтілення” [1]. Контекстом для аналізу твору, як правило, стає біографія письменника: взаємини Франца з батьком, родиною, стосунки з жінками, ставлення до служби. Біографічний метод, зрозуміло, виправданий тим, що Кафка дійсно писав лише про себе і для себе

передусім через нездоланне відчуття загубленості. Та поза психоаналітичним досвідом інтерпретації¹ такий підхід значно спрощує зміст тексту, перетворюючи Кафку на такого собі “побутописця”. У разі ж уведення зазначених проблем у філософський контекст вони розглядаються як похідні від уявлення про абсурдність світобудови, що його, на думку більшості згадуваних дослідників, поділяв Кафка. Як наслідок – творчість письменника тлумачиться швидше крізь призму філософії екзистенціалізму, аніж як художнє відтворення його власного світобачення.

Відтак релігійна складова свідомості письменника зазвичай не береться до уваги, хоча “загальним місцем” методичних розробок залишається її мультикультурна орієнтація. Доволі часто автори посиляються на те, що Кафка був євреєм у християнському світі, проте як ця обставина позначилася на змісті його текстів, не йдеться. Насправді ж спільним знаменником тривалих академічних дискусій про релігійні погляди Кафки (від М.Брода, В.Беньяміна до Д.В.Затонського, Є.В.Волощук та ін.) [5], попри розбіжність у їх тлумаченнях, є уявлення про полігенетичність його художніх образів, які походять з різних святописемних канонів і можуть бути витлумачені з позиції і єврейської, і християнської духовних традицій.

Та головна проблема у вивченні Кафки полягає у тому, що зосередження на біографічному чи

¹ Див. напр. про комплекс “вічного дитяти” у Кафки [2], про інцестивний потяг та його відбиття у “Перевтіленні” [3, с. 152.], про фемінний тип Я-персонажа і нарації щоденників Кафки [4, с. 89–90] та ін.

соціально-філософському аспекті твору позбавляє його смислової перспективи: не окреслює “надзавдання” творчості Кафки, орієнтованої на досягнення тієї “сталості”, що, на думку письменника, складає підвалини людського буття.

В естетичному сенсі (а саме його передбачає історико-літературна концепція шкільної програми зарубіжної літератури) такий підхід також не є виправданим. У модерній парадигмі, на відміну від позитивістськи орієнтованого реалізму, визначальною є не горизонталь, а вертикаль, себто трансцендентно спрямований пошук істини. Кафка якраз творить свій світ як ідеальний вимір реально існуючого світу і людської душі. Тож подібне “заземлення” змісту його творів ставить під сумнів естетичну позицію Кафки як письменника-модерніста та й узагалі “розмиває” саме уявлення про модернізм².

Гадаю, що зміна світоглядних орієнтирів епохи модернізму, зокрема “вичерпаність антропоцентричної концепції світу” [7, с. 33], є найбільш репрезентативним тлом для вивчення творчості Кафки. Та “загубленість у самому собі”, що надавала снаги його письменству, власне, і визначала самопочуття людини епохи, яка втратила цілісний образ світу і бажаний образ себе. Естетична сваволя модернізму стала відтворенням напружених пошуків людиною своєї автентичності: в усвідомленні амбівалентності ества, що стало предметом психоаналізу; в соціальному позиціонуванні як збереженні самості відносно іншого, що визначає зміст філософських рефлексій епохи; у відновленні діалогу з Творцем, унаслідок чого література знову набуває сакрального статусу. Тож визначальні вектори трактування Кафки, стосовно яких іронізувала С.Зонтаг, не створюють конфлікт інтерпретацій, а, навпаки, проєктують пошукувану цілісність.

Попри універсальність звучання ці проблеми стосувалися **самовизначення** Кафки. Тому й тексти письменника – запитання про його взаємини зі світом, його сексуальну ідентичність, його духовне поклонання – мали на меті лише підсилити його страждання від неможливості отримати відповідь, як літери на тілі покараного з новели “У виправній колонії”.

Однак не тому, що Кафка “залишився бранцем антропологічної системи світу”, людиною, яка, не розуміючи Бога, не усвідомлює своєї провини [7, с. 32–33]. Кафка не ставить під сумнів справедливість Творця і світоустрою, так само як Грегор Замза

вдається до нелюдських у прямому сенсі зусиль, аби здійснити те, що від нього чекають. Як і його персонаж, Кафка почувається неспроможним виконувати закони світу і страждає від безмежного почуття провини за уникання синівського та чоловічого обов’язку, від страху перед власним тілом, від нездатності бути собою.

“Грішні ми не лише тим, що їли від дерева пізнання, а й тим, що ще не їли від дерева життя³. – писав Кафка. – Грішний стан, в якому ми перебуваємо, незалежно від провини” [8, с. 1020]. “Маленька людина”, за Кафкою, – це не соціальний, а духовний її статус, а перетворення на комаху – лише усвідомлення власної збитковості, її внутрішня суть⁴. Це втрата ідентичності, що позбавляє можливості творити⁵, інакше кажучи, втрата подоби Творця.

Відповідно людське життя і загалом життя роду людського – це гріхопадіння, що не спокутується ні стражданням, ні навіть смертю. Яблуко, що застрягло у Грегоровому тілі, – то і є батьківський борг (гріх прабатьків), що позбуває його єдиної втіхи – піднятися над землею. Зі смертю Грегора відплата боргу лягає на рідних: кожен з них “продовжує справу” Грегора⁶, а на Грету покладається ще й виконання жіночого обов’язку⁷.

Світ залишається непорушним у своїх законах, що їх нездатна виконувати людина. Тож, як на мене, у розмові про Кафку взагалі не варто вживати поняття абсурду. “Розірваність світу”, про яку йдеться, – не домінанта світоустрою, а нездатність людини цей світ осягнути. Як зауважив І.І.Гарін, “Кафка <...> не вел к краху старого мышлення і к торжеству нового, а просто показывал, что все новое суть библейское. Сила его воздействия обусловлена возникающим в нас чувством, что настоящие секреты позабыты, ключи к тайне утеряны, а некогда существовавшая целостность восприятия утрачена и теперь трагически невосстановима” [9, с. 673].

Відхід від Бога, що перетворює людину на комаху, – водночас і гріх і спокута, причина і суть людських страждань, що дедалі поглиблюються життям. Надію втриматися від остаточного перетворення Кафці надавало його письмо – здатність творити. Тому його тексти не підлягають вичерпному аналізу. Головне у вивченні Ф.Кафки – розуміння того, що його творчість – це особиста розмова з Творцем, водночас сповідь і молитва, які ніколи не можуть скінчитися.

² Щоправда, існує думка про чинність двох типів модерністського мислення. Є.Волощук, порівнюючи світобачення Ф.Кафки і Т.Манна, позначає їх як відповідно вертикально і горизонтально орієнтовані [6]. Однак при цьому слід зважати і на глибинний зв’язок художнього мислення Т.Манна з реалістичною естетикою.

³ Деревом життя євреї традиційно називають Тору – юдейський святописемний канон.

⁴ Імовірно, тому Кафка наполягав, аби образ комах не використовували як ілюстрацію до твору.

⁵ Втрата столярського інструменту й письмового столу – не покарання для Грегора, а наслідок його перевтілення. До речі, столярування Кафки – то майже Ісусове теслярство, так само, як і письмо.

⁶ Їхні “перевтілення” – здрібнені моделі долі Грегора-комівояжера: батько виконує обов’язки посильного, мати підробляє кравчиною, сестра торгує кравом.

⁷ Співзвучність імен дітей родини Замза: Грегор – Грета – не випадкова.

Література

1. Див. праці: Борецький М. І. Гріх бути байдужим / М. І. Борецький // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1997. – № 10. – С. 40–42 ; Вовк Я. Г. Жорстокий світ самотності / Я. Г. Вовк // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1998. – № 4. – С. 28–30 ; Соловцова І. В. Всесвіт письменника у слові, як у краплі роси / І. В. Соловцова // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1999. – № 7. – С. 7–10 ; Логвин Г. П. “Смерті не знає душа...” / Г. П. Логвин // Зарубіжна література. – 2003. – № 10. – С. 49–57 ; Нагорна А. Ю. Вивчення літературного твору у філософському контексті / А. Ю. Нагорна // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2005. – № 7. – С. 57–60 ; Макловская Л. “Расколотый мир” в рассказе Ф.Кафки “Превращение” / Л. Макловская // Зарубіжна література. – 2006. – № 34 (482) – С. 21–23 ; Шкловська О. Н. “Що зі мною сталося?” // Зарубіжна література. – 2007. – № 1. – С. 30–35 ; Хроменко І. А. Розпачливий крик самотньої людини / І. А. Хроменко // Зарубіжна література. – 2007. – № 9. – С. 11–19 ; Воропаєва О. Б. Трагедія Грегора Замзи / О. Б. Воропаєва // Зарубіжна література. – 2008. – № 2. – С. 40–42 ; Кастоварова Е. “Расколотый мир” Франца Кафки / Е. Кастоварова // Зарубіжна література. – 2010. – № 33–34 (673–674). – С. 34–46 та ін.
2. Шарп Д. Незримий ворон. Конфликт и Трансформация в жизни Франца Кафки [Електронний ресурс] / Д. Шарп . – Режим доступу: <http://www.psyoffice.ru/2-0-2345.htm>. – Назва з екрану.
3. Давид К. Франц Кафка / К. Давид ; пер. с фр. – Харьков ; Ростов н/Д, 1998.
4. Варикаша М. Проявлення queer-суб’єктивності у щоденнику Франца Кафки / М. Варикаша // Слово і час. – 2010. – № 7. – С. 85–90.
5. Брод М. Отчаяние и спасение в творчестве Франца Кафки [Електронний ресурс] / М. Брод. – Режим доступу: <http://www.kafka.ru/kritika/read/otchayanie-i-spasenie> ; Беньямин В. Франц Кафка [Електронний ресурс] / В. Беньямин. – Режим доступу: <http://www.kafka.ru/kritika/read/franz-kafka> ; Затонский Д. В. Франц Кафка и проблемы модернизма / Д. В. Затонский. – М., 1972 ; Волощук Е. Хроника странствий духа. Этюды о Франце Кафке / Е. Волощук. – К., 2001.
6. Волощук Е. Франц Кафка і Томас Манн: два типи модерністського художнього мислення (“дисгармонійного” і “гармонійного”) / Е. Волощук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2007. – № 10. – С. 54–57.
7. Волощук Е. В. Анализ текста: художественная реальность притчи Ф.Кафки “Железнодорожные пассажиры” / Е. В. Волощук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1997. – № 5–6. – С. 30–36.
8. Кафка Ф. Афоризмы / Ф. Кафка // Кафка Ф. Избранное. – СПб., 1999.
9. Гарин И. И. Век Джойса / И. И. Гарин. – М., 2002.